

Horváth István

**Románia társadalomtörténete:
a szintézis folyamatban**
Recenzió a Cătălin Zamfir szerkesztette
Istoria socială a României című könyvről

Habár az utóbbi évtizedekben számos olyan munka látott napvilágot, amely ha csak egy-két fejezet erejéig is, de valamilyen terjedelemben áttekinti Románia társadalomtörténetének egy-egy vonatkozását: a földbirtokviszonyok változásait az utóbbi fél évszázadban, ennek a falusi életformára gyakorolt hatásait, a népességalakulást és a népesedéspolitikai kiemelkedő pillanatait, a szocialista urbanizáció fonákságait stb., viszont még mindig reális az, amit Gagyi József, az eddigi legátfogóbb, Románia társadalomtörténetéről magyar nyelven írt könyv szerzője sommázott: nincsenek „monográfiák, egyenetlenek a feldolgozások, hiányoznak a feldolgozott anyagokra támaszkodó, mélyre hatoló kérdésfeltevések” (Gagyi, 2009: 32).

Nos, habár a Román Akadémia kiadta az *Istoria socială a României* című könyvet, nem a fent említett monográfia hiányát kívánta orvosolni, hanem „a román társadalom utóbbi két évszázada társadalomtörténetének a szintetikus bemutatására” vállalkozott (Zamfir, 2019: IX.). A könyv első kiadása 2018-ban jelent meg, korlátozott példányszámban, és mire beszerezhettem volna, 2019-ben publikálták a második, átdolgozott kiadást. A jelen áttekintés erre, a második kiadásra vonatkozik.

A Románia társadalomtörténete elnevezésű projekt eredetileg az 1918-tól mostanig tartó száz évet szándékozott áttekinteni, de aztán mégis hozzátételül két évszázadot ismertet. De nagyon hangsúlyos a „hozzátételül”, hisz a 19. század első felét nagyon vázlatosan, viszont a 19. század második felének az agrárviszonyait (agrárreform-kísérleteit) és a század utolsó évtizedeiben beinduló gazdasági modernizáció generálta társadalmi hatásokat már sokkal alaposabban tárgyalja.

Az elemzett térség is elvileg az adott korban román állami ellenőrzés alatt álló terület (1918 előtt az Ókirályság, a két világháború között Nagy-Románia, 1945 után Románia mostani térsége), és nem föltétlenül minden elemzett periódus vonatkozásában a mostani államtérség. És itt ismét hangsúlyozandó, hogy „elvileg”, mert az 1918 előtti, 18–19. századi állapotokra vonatkozóan utalgat az erdélyi román parasztság (sic!) nemzetileg elnyomott helyzetére, de anélkül, hogy behatóbban tárgyalná az etnicitás, a gazdasági-társadalmi szerkezet erdélyi összefüggéseit. Viszont az 1918–1945-ös periódus vonatkozásban, amikor a román államtérséghez tartozott Besszarábia, szükséztlenül és nem valami rendszeresen körvonalazza ennek a térségnek a sajátosságait, egyáltalában a helyzetét. Az egy közigazgatási és politikai fennhatóság alá került, nagyon eltérő gazdasági szerkezettel és társadalmi szervezési formákkal rendelkező térségek közötti különbségek néhol felszínre kerülnek (néha releváns adatok is felvillannak), de olybá tűnik, hogy a történelmi változások kapcsán az ezekből következő történések bemutatásra nem volt egységes szerkesztői koncepció. Az 1918 előtti periódusa vonatkozó összefoglalásban kevés kivételtől eltekintve az Ókirályság állapotai kerülnek bemutatásra. Történik mindez annak el- lenére, hogy az 1918 előtti állapotokra (iparfejlődésre, birtokszerkezetre stb.) vonatkozó elem- zések során kimerítően használt idősoros gazdaságstatisztikai publikációk (Axenciuc, 1992;

Axenciuc, 1996) a lehetőségekhez mérten az 1918 előtti periódusra is rekonstruálják az erdélyi, Romániához csatolt régiók állapotát is. Illetve a pár éve publikált (sok szempontból példaértékű) gazdaságtörténeti szintézis is a jelenlegi Románia 1918 előtti történeti térségeinek az összehasonlításában kiemelkedő teljesítményt nyújt (Murgescu, 2010).

Nos, az elemezett térség történetének képlékenysége egy sokkal mélyebb problémára világít rá, mégpedig arra, hogy miként viszonyul ez az elemzés a görcső alá vett társadalom/társadalmak(?) etnikai sokszínűségéhez. A rövid válasz: a domináns román nemzetépítési narratíva szemszögéből. Ennek megfelelően az etnikai sokszínűség egy, az idők folyamán kialakult, problematikus, anomáliákat generáló tényező a normálisnak tartott homogén nemzetállami fejlődési vonal aspektusából. A mindegy, hogy milyen történelmi perspektívában ismertettek szerint az elemzési keretet jelentő államtérségbe betelepülő/betelepített allogén (őshonosok viszonylatában idegen, betelepített) populációk (magyarok, németek, zsidók) „elnyomták” az őshonos népeiséget. És annak ellenére, hogy a megszövegezésben nem címkéznek manifeszt módon a szerzők, az allogének a társadalomszerkezetben elfoglalt és történelmileg kialakult, differenciált pozícióiknak betudhatóan, a szerzők megközelítése szerint folyamatosan valamiféle fejlődési feszültséget generáltak.

„A két világháború közötti Románia egyik sajátossága az is volt, hogy a polgárság/burzoázia és a középosztály (pszeudoburzoázia) egy jelentős kisebbsége az etnikai kisebbségekhez tartozott. Manoilescu (M. Manoilescu, 1942/2002, 122–125) becslései szerint a burzoázia és a pszeudoburzoázia nagyrésze allogén népesség volt. Például az általa rendszerezett, bankárookra és orvosokra vonatkozó becslések és adatok az allogének egyharmados jelenlétét mutatják. [...] Larionescu és Tănăsescu rámutat, hogy 1935-ben a bányaiipari cégek igazgatótanácsainak több mint 60%-a nem román nemzetiségű [értsd etnikumú] volt, és 21 erdélyi és bánági városban a magyar, német és zsidó iparosok aránya megközelíti a 90%-ot. Ez a tény, illetve a gazdaság általános alulfejlettsége meg a népesség alacsony jövedelmi színvonalára képezték a két világháború közötti társadalmi feszültségek alapját, amely politikailag az 1930-as évek a szélsőjobb támogatásában nyilvánult meg (M. Larionescu és F. Tănăsescu, 1989, 337)” (Zamfir, 2019: 55; a szerző fordítása.)

Egyáltalán nem biztos, hogy a 20. századi nemzetépítés alatt, az etnopolitikai praxis során oly gyakran használt fogalmak és látásmód alapján írt társadalomtörténet képes lesz átlátni az etnicitás és a modernizációs folyamatok összefüggéseit bármilyen történelmileg fennálló román államtérség vonatkozásában. A ma kisebbségeknek értelmezett etnikumok hozzájárulása Románia modernizációjához messze túlmutat azon, hogy a huszadik század eleji, harmadik utas, autochtonista vagy akár modernizációellenes politikai erők retorikailag sikerrel hivatkoztak az allogén csoportok jelenlétére. Ismételten hangsúlyozandó, nem arról van szó, hogy a könyvben körvonalazott társadalomtörténetből hiányoznak, helyel-közzel vannak jelen a kisebbségek, hanem arról, hogy a domináns román nemzeti történeti narratíva által meghatározott számvetésből kimaradnak olyan fejezetek, amelyek az egyáltalán nem kis csoportok egyáltalán nem marginálisnak tekinthető hozzájárulásait tárgyalnák egy-egy meghatározó társadalomtörténeti folyamat kapcsán. Vagyis nem egyszerűen a multikulturalitási elvárás jegyében, hanem azért érdemelnének messze több említést, mert a gazdasági-társadalmi folyamatok, a modernizáció nagymértékben, látványosan és sokféle módon összefonódott az etnicitással, legalábbis a második világháború végéig mindenképpen.

Vegyük például az Ókirályság 19. század végi gazdasági fellendülését, amely esetében a bevándorlás meghatározó szerepet játszott. Igen, Románia abban a periódusban az egyik legjelentősebb európai befogadóország volt. Számos szász iparos és kereskedő és talán még több székely kisiparos az osztrák–román vámháború kontextusában jobbnak látta áttelepedni Romániába, ahol mind a tőke, mind a szakértelem iránti igény növekvőben volt. Vagy akár beszélhetünk a nagy olasz bevándorlóközösségekről, amelynek tagjai a nagy infrastrukturális és urbanizációs beruházások meghatározó munkaerejét adták a 19. század végén és a századforduló első éveiben. Ezek vagy ehhez hasonló mozzanatok alig kerülnek említésre, és ha igen, akkor legfentebb azért, hogy elmagyarázzák, hogy az allogén (származásidegen) populációk gazdasági túlreprezentáltsága volt az egyik oka a (két világháború közti periódus) szélsőséges politikai (legionárius) mozgalmak hatalomra kerülésének.

Az elemzés korszakokra osztását (19. századtól 1918-ig, 1918–1945, 1945–1989, 1989 után) mintegy magától értetődőnek tartott módon vezeti be a könyv. És persze egyértelmű érvek sorolhatóak fel amellet, hogy az illető éveket „vívásztónak” tekintsék: átalakult államtértség (1918), vagy más, radikálisan megváltozó közjogi, gazdaság és társadalomszervezési elvek érvényesülése (1945 illetve 1989). Ám ez az értelmezés csak az olvasó fejében megnyilvánuló összképelőhívó effektus (Gestalt). Nincs összefoglalóan, szakirodalomba beágyazottan, vagyis érvelve kifejtve, hogy miért pont ezek a történelmi vívásztók jelentik a társadalomtörténeti összefoglaló törésvonalait. Általában véve is hiányolhatóak az átfogóbb társadalomtörténeti értelmezési keretekre (modernizációs elméletek, függőségi elméletek stb.) történő explicit hivatkozások vagy ezek jegyében kidolgozott átfogóbb értelmezések.

Az összefoglaló, az intézeti műhelymunka fejezeteket a Román Akadémia Életminőségkutató Intézetének huszonöt munkatársa, és az intézetet vezető huszonhatodik szerkesztő jegyzi, és úgymond egységesíti a kéziratot. Mindenki saját erősségének megfelelően járul hozzá, így egyes fejeztek, alfejeztek meglepően jól adatoltak, nemzetközi összehasonlításba ágyazottak, mások inkább a korszakra, témára vonatkozó szakirodalmi értékeléseket összegzik. Egyes fejezetek tényleg szintézisértékűek, kiérződik a jelentős háttértudás, mások meg inkább felszínesnek, vázaltszerűnek tűnnek. Mondjuk a munka összehozására szánt rövid idő (a bevezető szerint mindösszesen tizenhárom hónap) magyarázza az egyenlőtlen színvonalat, hiszen a hozzájárulók (doktorandusok és érett, tapasztalt kutatók) adott téma kapcsán körvonalazott történetiségzemlélete, felhalmozott tudása érzékelhetően eltérő.

Már az előszóban jelzi a kötet szerkesztője, hogy nem minden témát tekintenek át, illetve hogy nem volt lehetőség minden témát kimerítően tárgyalni. Nagyjából a négy nagy időszakra vonatkozóan áttekintik az agrárviszonyokat, az iparosítási erőfeszítéseket és ezek kapcsán a kialakuló társadalomszerkezeti sajátosságokat. Aztán ezek alapján ismertetik az életmód egyes vonatkozásai (mindenekelőtt a lakásviszonyok, kevésbé a fogyasztás), az oktatás, a közegészségügy és kultúra (kiemelkedően a magaskultúra) kapcsán felmerülő, az egyes periódusok vonatkozásában meghatározónak tartott állapotokat. Egyes periódusok esetében a számos más, kevésbé nagylelkűen kifejtett részekre a viszonylag bő lére engedett történelmi kontextualizálás a jellemző, illetve néhány, az adott periódusra jellemző eszme- és intézménytörténeti bemutató. Például az 1918–1945 közötti periódus vonatkozásában a falusi és városi életmódra összesen hét oldalt szántak, hozzávetőleg ugyanannyit, mind a kor szélsőséges pázmában mozgó (politikai és társadalmi reformer) eszmetörténetére, és körülbelül még egy ennyit a politikátörténeti

vonatkozásaira. Amint már említettem, az adatolás (és nemcsak statisztikai, hanem az általánosabb, szakirodalmi beágyazás) mélysége és releváns mivolta eltérő. Néhány esetben a felhasznált adatok nemzetközi és időbeni összehasonlító perspektívába helyezik a romániai helyzetet, mások esetében jelentős az olvasó hiányérzete, hisz hiányzik a viszonyítási alap.

Persze (az általánosabb értelmező vagy az összehasonlító hiányosságokat félretéve) összességében egy probléma bevezető tanulmányozásában hasznos lehet a legtöbb összefoglaló.

Ami talán kiemelendő, és ez megér párparagrafusnyi bemutatást, az talán egy elméletileg kevésbé kifejtett, de mindenképpen érdekes felvetés: a kommunista periódus és a posztkommunista időszak közötti társadalomtörténeti, pontosabban társadalomszerkezeti sajátos folyamatok kifejtése. Egyrészt a kommunista társadalomszerkezetben megjelenő és a többitől sajátosan elkülönülő rétegeként elemzi a technokratákat. Értsd az állami, illetve az akkor még közvetlen állami fennhatóság alatt működő intézmény- és vállalatirányításban működő szakértelmiségi vezetőréteget. Ezt a réteget mind a tradicionális értelmiségtől, mind a párt és az igazgatás beosztotti, hivatalnoki apparátusától elkülönülő, egyfajta gazdasági és társadalomszervező elitként mutatja be.

Nos, az 1989 utáni periódus nagy társadalmi hullámvásait ezen technokrata elit tagjai és az új (kezdetben az újjáalakult történelmi pártok köré csoportosuló) politizáló elit közötti konfrontációként értelmezi, kissé analóg módon Pareto „rókák” és „oroszlánok” közötti elitcserejével (a szerző a technokraták és antikommunisták megnevezéseket használja). Az 1989 utáni gazdasági és társadalmi alakulásokat úgy mutatják be, mint a „róka” technokraták sikeres társadalom- és gazdaságfejlesztő előrelendítéseit követő heves, pusztán érzelmi antikommunizmusra alapozó „oroszlánok” általi rossz kormányzások, visszaesések politikai váltógazdálkodását (183–195). Eltekintve attól, hogy elég elfogult módon ezeket a technokratákat a szerző(k?) modernizációs hérosznak állítják be („A román társadalom modernizációs folyamata során formálódtak, tehát a modernizáció standard értékeit és tudását internalizálták.” 183.), a romániai elit csoportok alakulása és utóbbi fél évszázados történelmi pályafutása kapcsán megfogalmazottak megfontolandó elemzési szempontok.

Összegezve kijelenthető, a teljes publikáció olyan, mint egy viszonylag korlátozott művészi vízióval elkészített mozaik. Egyes kövecsek vagy akár egész részletek jól kidolgozottak, de a teljes kép valahogy nem áll össze. Úgy tűnik, hogy a tíz éve Gagy József által leírt (és az írás elején idézett) helyzetértékelésen ez a könyv nem változtat vajmi sokat.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Axenciuc, V. (1992). *Evoluția economică a României: Cercetări statistico-istorice 1859–1947. 1.* Editura Academiei Române.
- Axenciuc, V. (1996). *Evoluția economică a României: Cercetări statistico-istorice 1859–1947. 2.* Editura Academiei Române.
- Gagy, J. (2009). *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez.* Mentor.
- Murgescu, B. (2010). *România și Europa: Acumularea decalajelor economice: 1500–2010.* Polirom.
- Zamfir, C. (szerk.) (2019). *Istoria socială a României.* Editura Academiei Române.